

Recensieartikel door

J.C.H. BLOM

van

J. Woltring, ed., *Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1919-1945. Periode A 1919-1930, I, 1 juli 1919-1 juli 1920* (Rijks Geschiedkundige Publication Grote Serie CLVI; 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1976, xcvii + 726 blz., f101,40 , ISBN 90 247 1916 X); W. J. M. Klaassen en J. Woltring met medewerking van W. F. Renaud, ed., *Idem. Periode B 1931-1940, 1,2 januari 1931-29 maart 1932* (*Idem* CXCI; *Idem*, 1985, lxxxi + 796 blz., f136,45, ISBN 90 689 000 3 X); A. F. Manning met medewerking van A. E. Kersten, ed., *Idem. Periode C 1940-1945, I, 10 mei 1940-31 oktober 1940* (*Idem* CLVII; *Idem*, 1976, xcv + 594 blz., f82,15 , ISBN 90 247 1897 X).

Dit tijdschrift heeft een al lang openstaande rekening te voldoen. In 1976 verschenen de eerste delen betreffende de periode 1919-1930 en de periode 1940-1945 van de RGP-reeks bronnenuitgaven over de buitenlandse politiek van Nederland in het tijdvak 1919-1945. Terwijl de vervolgdelens wel in de kroniek werden aangekondigd, bleef aandacht voor die beide eerste delen tot nu toe achterwege. Ten onrechte. De verschijning van het eerste deel betreffende de periode 1931-1940 biedt een goede gelegenheid dit verzuim, voor zo ver dat nog kan, goed te maken. Meer dan om een samengevoegde bespreking van drie eerste delen zal het daarbij gaan om enkele opmerkingen over deze, aan de kenners natuurlijk al lang bekende, serie als geheel.

Voor de bestudering van de geschiedenis van de internationale betrekkingen in de negentiende en twintigste eeuw staan de onderzoekers diverse beroemde, zeer omvangrijke series bronnenpublicaties van verscheidene grote en kleine landen ter beschikking. Ook Nederland blaast zijn respectabele partij mee. Nadat al heel vroeg Colenbranders *Gedenkstukken* voor de eerste helft van de negentiende eeuw in zekere zin als zodanig konden gelden (al ging het daarin zeker niet uitsluitend om documenten over de buitenlandse politiek) verscheen in 1956 het eerste deel in een reeks, die het tijdvak 1848-1919 moest omvatten. Voor het tijdvak vanaf 1871 is deze reeks inmiddels voltooid. Van de jaren 1848-1870 verscheen alleen nog het eerste deel. In 1971 werd besloten ook de periode 1919-1945 aan te vatten. Het oorspronkelijke plan omvatte een onderverdeling in vier series: 1919-1930, 1931-1940, 1940-1945 en een aanvullende serie met documenten uit buitenlandse archieven. Inmiddels werd — zo leerde informatie bij het Bureau der rijkscommissie voor vaderlandse geschiedenis — tot een iets andere oplossing besloten. Aan de series A en B (1919-1930 en 1931-1940) zullen één of enkele delen met stukken uit buitenlandse archieven worden toegevoegd, terwijl dit soort stukken in de serie C (1940-1945) tussendoor worden opgenomen (dit geschiedde overigens nog niet in het eerste hier aan te kondigen deel). De officiële opdrachten werden in 1972 verstrekt: voor periode A aan J. Woltring; voor periode C aan A. F. Manning, die vanaf het begin A. E. Kersten als medewerker had. Kersten werd later officieel medebewerker. Voor periode B kon oorspronkelijk niemand gevonden worden. Dit verklaart ook het feit dat het eerste deel over die periode bijna tien jaar na de beide

andere eerste delen verschijnt. De bewerking van dit deel lag in handen van W. J. M. Klaassen in nauwe samenwerking met J. Woltring. In een vroeger stadium verrichtte W. F. Renaud het nodige werk voor deze periode.

De opzet voor alle delen in deze reeks is dezelfde. Nadat een kort en zakelijk gehouden inleiding van de bewerker(s) met informatie over de bronnen en hun vindplaatsen alsmede over de belangrijkste zaken in het betreffende deel aan de orde zijn gekomen, volgen een in het Engels gestelde lijst met korte inhoudsopgave van de opgenomen documenten en als hoofdmoot de (meestal volledige) documenten in de oorspronkelijke spelling en voorzien van een summier, maar voldoende, annotatie. Bijlagen — zo nodig gegevens over de organisatie van het departement van buitenlandse zaken en in alle gevallen lijsten van de leden van het kabinet, de voornaamste ambtenaren ten departemente, Nederlandse diplomatieke vertegenwoordigers in het buitenland en hun buitenlandse collega's bij de Nederlandse regering — en een zaken- en een personenregister completeren de volumineuze boekwerken. De verzorging van dit alles is in bekwame handen en daarom vormen deze RGP-delen zeer bruikbare en betrouwbare hulpmiddelen voor de onderzoekers van het Nederlandse buitenlandse beleid in het tijdvak 1919-1945. Bij voltooiing van deze onderneming — als de thans zichtbare tendensen van om en nabij de dertig delen met een verschijningsfrequentie van plusminus één per jaar doorzetten, dus kort na de eeuwwisseling! — zal een indrukwekkend stuk werk zijn afgeleverd dat zijn plaats te midden van de buitenlandse series over dit tijdvak met ere zal innemen.

Nagenoeg alle documenten zijn afkomstig uit het archief van buitenlandse zaken. Op het eerste gezicht spreekt dat vanzelf. Het gaat immers om het buitenlands beleid. Toch is er een argument om even te twijfelen en dat is het zeer grote belang van de economische aspecten van het buitenlands beleid, zoals ook uit de gepubliceerde documenten heel nadrukkelijk naar voren komt. Het departement van economische zaken (in dit tijdvak veelal bekend onder een andere naam, meestal arbeid, handel en nijverheid) speelde in de vorming van het beleid dan ook een belangrijke rol, zoals bij andere aspecten ook andere departementen hun rol speelden (defensie, koloniën, financiën bijvoorbeeld). Tegen die achtergrond zou wellicht te verwachten zijn geweest dat ook de archieven van die departementen, en van economische zaken in het bijzonder, veel relevante stukken zouden hebben opgeleverd. De bewerkers van de periodes A en B wijzen ook op het belang van die archieven.

Toch zijn er tot nu toe maar zeer weinig stukken van economische zaken opgenomen. De verklaring daarvan kan gevonden worden in de coördinerende taak van de minister van buitenlandse zaken, waardoor de 'kernstukken van die zijde [dat wil zeggen economische zaken], in de werkdossiers van Buitenlandse aangetroffen' werden, zoals in de inleiding bij het tijdvak 1919-1930 wordt opgemerkt (xiv). Niettemin kan men zich afvragen of een minder uitsluitend op aanvulling van de al bij buitenlandse zaken gemaakte selectie gericht zoeken bij economische zaken niet stukken zou hebben opgeleverd met even relevante achtergrondinformatie als nu van buitenlandse zaken wel zijn opgenomen. Wellicht zal dit veranderen als in de periode B de jaren na 1933 aan de orde komen. In dat jaar immers worden de handelspolitiek en de economische voorlichting 'in vollen omvang en bij uitsluiting' aan economische zaken overgedragen (RGP CLVI, xiv en RGP CXCI, vii en viii).

De schaarse niet uit het archief van buitenlandse zaken afkomstige (of althans daar niet in oorsprong thuishorende; enkele particuliere collecties worden er bewaard) stukken behoren overigens naar mijn smaak tot de boeiendste. Waarschijnlijk hangt

dat samen met het feit dat het daarbij nogal eens gaat om niet strikt ambtelijke, beleidsmatige of diplomatieke documenten. Bijvoorbeeld de particuliere collectie van F. Beelaerts van Blokland (minister van buitenlandse zaken van 1927 tot 1933 en voordien als ambtenaar op het departement werkzaam) bevat heel boeiende, niet-officiële brieven van gezanten in een aantal buitenlandse hoofdsteden. Zo merkte de gezant te Berlijn J. P. van Limburg Stimm in een brief van 12 maart 1932 in het kader van een curieuze impressie van de verkiezingsstrijd voor het Duitse presidentschap ondermeer op: 'Voor een plaats in de Hilterbijeekomst werd tot 200 Mark betaald alleen om het menneke te zien en te hooren. Een vrouw zeide mij dat ze dadelijk bij zijn binnenkomen had gezien, dat die man dat heeft wat vrouwen voor hem wint' (RGP CXCI, 699). En ook de semi-ambtelijke 'dagboeken', die minister H. A. van Karnebeek over bepaalde zaken bijhield, zichzelf in een hoogst opmerkelijke stijl vaak als Zijne Excellentie aanduidend, zijn interessant. Op 6 februari 1920 noteerde hij bijvoorbeeld over een bezoek van de Franse gezant Ch. Benoist over de problemen rond de aanwezigheid van de voormalige Duitse keizer in Nederland: 'Hij [Benoist] deed zulks op zijne gewone vurige wijze, de hoop uitsprekende dat Nederland op zijn Italiaansch tot eene kleine *combinazione* toevlucht zou nemen. Niet wetende in hoever de heer Benoist precjes van de houding van sir Ronald [de Engelse gezant, die eerder die dag een bezoek had gebracht] op de hoogte was, hield Z. E. zich meer op de vlakke en hoorde Z. E. de uiteenzettingen, die intusschen vrij gauw afliepen, gelaten aan' (RGP CLVI, 437). Wellicht niet de belangrijkste stukken, maar toch niet te versmaden brokjes in het geheel. Uit periode C is vooral interessant dat de notulen van de ministerraad, die zoals bekend vele decennia lang volstrekt inhoudsloos waren, weer de neerslag van gevoerde discussies bevatten.

Helaas werd de voor dit tijdvak 1940-1945 gevraagde toegang tot het Koninklijk Huisarchief geweigerd. Men liet van die zijde weten dat in dat archief overigens geen stukken voor de periode van de tweede wereldoorlog aanwezig zijn (RGP CLVII, xv). Het is jammer dat men dit niet door de bewerkers zelf heeft laten constateren. Juist voor het tijdvak 1940-1945 lijkt op het eerste gezicht het particuliere archief van koningin Wilhelmina (en wellicht ook van prins Bernhard) immers een fraaie en belangrijke bron. De enige andere weigering waarvan gewag wordt gemaakt is die tot het archief L. G. Kortenhorst (RGP CXCI, xi). Ook dat is jammer gezien de niet onbelangrijke rol die Kortenhorst in de economische kant van het buitenlandse beleid speelde. Zoals bekend is hij ooit door Duitsland als onacceptabel iid van een delegatie gebrandmerkt, wegens negatieve uitlatingen over nazi-Duitsland. Het is ook jammer omdat juist uit de jaren dertig nogal wat archiefmateriaal van de overheid verloren is gegaan wegens opzettelijke vernietiging van dossiers in mei 1940 en ook daarna als gevolg van oorlog en bezetting opgetreden schade. Deze omstandigheid noopt de bewerkers van periode B tot uitvoeriger speurwerk in andere archieven dan voor de tijdvakken A en C het geval is.

Het is natuurlijk onmogelijk in deze bespreking inhoudelijk op de gepubliceerde documenten in te gaan. Afgaande op de indrukken opgedaan bij het doornemen van de tot nu toe verschenen delen en door de aantallen verwijzingen in de zakenregisters is voor het tijdvak tot 1940 duidelijk dat de relaties met België (vooral de politiek-diplomatieke verhouding) en met Duitsland (vooral de economische belangen van Nederland aldaar) en voorts kwesties in verband met Nederlands-Indië en de Volkenbond de meeste aandacht vroegen. In de praktische activiteiten van de

diplomaten en ambtenaren nam de economische belangenbehartiging (soms als een internationaal belang 'verkoch't') meestal het merendeel van de tijd in beslag. Na mei 1940 verandert daar natuurlijk veel in, al blijft het economisch aspect een zwaar accent behouden en behoudt ook Nederlands-Indië constant de aandacht. In de relaties met andere landen komen nu Engeland en de Verenigde Staten vooraan. En voor het overige moge voor de inhoudelijke kant van de documenten het geleerde motto gelden waarmee Woltring zijn inleiding op het eerste deel van periode A besluit 'Taccioto, accio che tu per te ne cerch': (Ik zwijg daarover: U achterhaalt het beter zelf; een citaat uit Dante).

Niets dan hooggestemde geluiden over deze monumentale bronnenserie dus. Deze conclusie moge vooraf gaan aan mijn laatste opmerkingen, die aan dat oordeel ook geen afbreuk doen. Het gaat in deze publikaties om een selectie uit de beschikbare stukken. Wie enig idee heeft van de omvang van de twintigste-eeuwse overheidsarchieven weet dat dit ook niet anders kan. Nu is het bijzonder moeilijk om in abstracto te formuleren welke de criteria voor zo'n selectie zijn, terwijl de ervaren bronnenuitgever een fijn gevoel ontwikkelt op grond waarvan hij meestal zonder veel problemen in staat blijkt om te beslissen. Ook ten aanzien van deze delen zijn er geen aanwijzingen dat er met die selectie iets niet in orde zou zijn. Wellicht is het dan ook heel verstandig van de bewerkers dat zij over die selectiecriteria zeer kort zijn. Precies achttien regels wijden zij er aan in de inleiding op de gehele serie (RGP CLVI, viii-ix). Er wat daar staat is zo vaag, dat het met recht had kunnen worden vervangen, door de mededeling dat men de belangrijkste stukken uitzocht. Ook wordt geen enkele aanduiding gegeven over de numerieke verhouding tussen wel en niet opgenomen stukken. De consequentie hiervan is dat elke onderzoeker die zich en detail met enige kwesties bezighoudt toch nog naar de archieven zelf moet. Een toevallige door mij daarop bekeken scriptie, die gereed kwam vóór de delen over de betreffende jaren verschenen waren en waarvoor de student dus het archief van buitenlandse zaken bezocht, bleek voor een deel gebaseerd op stukken die later wel en voor een ander deel op stukken die later niet gepubliceerd werden.

De vraag die in dit verband rijst, is vooral een vraag voor de niet zeer nabije toekomst. Deze lopende serie moet namelijk natuurlijk voltooid worden. Dat moge uit het voorafgaande duidelijk gebleken zijn. Maar het lijkt mij toch sterk de vraag of er te zijner tijd naar gestreefd zal moeten worden de bronnenpublicaties over de buitenlandse politiek op dezelfde wijze voort te zetten voor de jaren na 1945. De geproduceerde stukken zullen in aantal per jaar na 1945 ongetwijfeld steeds zijn toegenomen. Het selectieprobleem zal daarmee alleen maar moeilijker worden en wellicht niet meer op grond van de intuïtie en ervaring van goede bewerkers kunnen worden opgelost. De onderzoekers zullen dus des te meer genoodzaakt zijn zelf naar het archief te gaan. Anderzijds levert de leesbaarheid van de twintigste-eeuwse stukken vrijwel nooit problemen op, zijn en worden er tal van reproductietechnieken ontwikkeld en biedt de computer vele nieuwe ontsluitingsmogelijkheden. Mijns inziens leidt dit tot de conclusie dat het achterliggende doel van bronnenpublicaties als deze — gemakkelijker bereikbaar en toegankelijk maken en van noodzakelijke neveninformatie voorzien van (belangwekkende) archiefstukken — in de toekomst vermoedelijk beter op andere wijze kan worden bereikt. De huidige bewerkers, archivariissen en onderzoekers zullen zich gezamenlijk moeten buigen over de vraag hoe dan precies. Ik ben mij bewust dat deze opvatting weinig opzienbarend en niet origineel is. Juist het Bureau der rijkscommissie voor vaderlandse

geschiedenis, dat zo vele bronnenseries voortreffelijk verzorgt, wijdde zijn jubileumcongres in 1985 aan dit probleem¹. Verscheidene sprekers daar vertolkten standpunten als hierboven ook door mij ingenomen. Het is interessant dat ook de hier aangekondigde RGP-serie, ondanks of misschien wel juist door de hoge kwaliteit ervan, dit zo duidelijk onderstreept en ondersteunt.

1 K. Kooijmans, e.a., ed., *Bron en publikatie. Voordrachten en opstellen over de ontsluiting van geschiedkundige bronnen uitgegeven bij het 75-jarig bestaan van het Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis* (s-Gravenhage, 1985).

J. A. A. M. Biemans, e.a., ed., *Boeken verzamelen. Opstellen aangeboden aan mr. J. R. de Groot bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Leiden* (Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1983, 368 blz., f37,50, ISBN 90 6385 057 3).

Eind 1983 nam mr. J. R. de Groot afscheid als bibliothecaris van de Rijksuniversiteit te Leiden, een ambt dat hij sinds 1961 bekleedde. Vrienden, bekenden en vakgenoten hebben bij die gelegenheid een feestbundel aangeboden, waarin zij geprobeerd hebben de verscheidenheid die feestbundels nu eenmaal eigen is enigszins in te dammen door een centraal thema te kiezen. Bij iemand die zowel uit hoofde van zijn ambt als uit persoonlijke aandrif voor zichzelf vele jaren lang boeken verzameld heeft, lag de keus voor de hand: *boeken verzamelen*.

Zoals te verwachten was, heeft niet iedereen zich strikt aan het thema kunnen houden. P. van Zonneveld beschrijft het Leidse leesgezelschap 'Miscens Utile Dulci' in de periode 1830-1840, toen het een gezelschap was dat boeken gemeenschappelijk inkocht, las en vervolgens weer verkocht en dus juist geen boekenverzameling aanlegde. (In een andere bijdrage, J. van Goinga-van Driel, 'Nuttig en aangenaam: leesgezelschappen in 18e-eeuws Leiden', komt de geschiedenis van het leesgezelschap weer aan de orde). M. A. Schenkeveld-van der Dussen wijdt haar bijdrage aan de zeventiende-eeuwse Nederlandse dichter Jan Six van Chandelier, die weinig boeken kocht en er wel veel leende.

Evenmin vallen die bijdragen strikt genomen binnen het thema die zich niet concentreren op het verzamelen van boeken, maar op het resultaat, de collectie zelf. E. Braches levert een beschouwing over boekverzamelingen als kunstverzamelingen (hij betreurt de eenzijdige tekstgerichtheid van bibliotheekmensen, waardoor een objectgerichte benadering niet doordringen kan), M. H. H. Engels raapt uit oude catalogi de medische boeken van de oude bibliotheek van Franeker bij elkaar en K. Thomassen inventariseert de 'alba amicorum' die zijn samengesteld tijdens de synode van Dordrecht.

De artikelen die wel over het verzamelen van boeken in eigenlijke zin gaan, vallen uiteen in twee categorieën. De eerste handelt over de openbare boekcollecties, vooral die van universiteitsbibliotheken en de Koninklijke Bibliotheek. In deze categorie vallen bijvoorbeeld enkele bespiegelingen over de nieuwe informatietechnologie in het bibliotheekwezen, maar er is ook een interessante bijdrage van Chr. L. Heesakkers over een mislukte poging van Janus Douza sr. om het bezit van de jonge Leidse universiteitsbibliotheek in één klap te verdubbelen door boeken die op zolder bij het Hof van Holland lagen te verstoffen over te brengen naar Leiden.

De categorie van de particuliere verzamelaars is duidelijk de meest omvangrijke categorie. Over de verzamelwoede van de meest uiteenlopende figuren komen we iets te weten: Prosper Marchand, de zeventiende-eeuwse koopman Peeter Oris, de achttiende-eeuwse bibliograaf Isaac le Long, Goethe, de uitgever A. A. M. Stols, baron van Westreenen van Tiellandt, de Groningse classicus H. Riedel, de dichter Willem Kloos en de kerkhistoricus Willem Moll. Geen van deze bijdragen is werkelijk opzienbarend, maar de meeste laten zich aangenaam lezen.

Eén bijdrage wil ik nog speciaal noemen, die van G. H. M. Posthumus Meyjes, 'De editie van Nicolaas van Clémanges, Opera omnia, bezorgd door Johannes Lydius (Leiden, 1613)'. Lydius, 'een nogal benepen en kleinzielige Contra-remonstrantse nijdas' uit Oudewater, publiceerde tussen 1610 en 1617 enkele geleer-